Ցեղասպանագիտական հանդես 10 (2), 2022
https://doi.org/10.51442/jgs.0026

«ԱՆԱՆՈՒՆ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ». ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵԶՐՈՒՅԹԻ ՆԱԽԱՏԻՊԻ ՇՈՒՐՋ

Նարեկ Մ. Պողոսյան
«Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ» հիմնադրամ, Հայաստան

Հոդվածում վերլուծվում են Ռաֆայել Լեմկինի կողմից *ցեղասպանություն* եզրույթի ձևակերպման պատմական նախադրյալները: Եզրույթի ստեղծման անհրաժեշտությունը Լեմկինը կապում էր նրա հետ, որ կար հանցագործություն, որը, սակայն, ձևակերպված անվանում չուներ և սահմանված չէր:
Փաստերը, սակայն, վկայում են, որ նախքան Չերչիլը կհայտարարեր «անանուն հանցագործության» մասին, արդեն իսկ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում և նույնիսկ դրանից առաջ ցեղասպանության վերաբերյալ բնորոշումներ կամ ձևակերպումներ արդեն կային: Մասնավորապես, հատկանշական է, որ Օսմանյան կայսրության՝ հայերի նկատմամբ իրականացված գործողություններն արդեն իսկ տարբեր լեզուներում բնորոշվել էին ցեղի և ժողովրդի սպանություն նշանակող արտահայտություններով: Այսինքն՝ այդ հանցագործությունն անանուն չէր. այլ հարց է, որ այն իրավական սահմանում չուներ, որը ներկայացնելով մեկտեղ՝ Լեմկինը փորձեց սահմանել հանցագործության անվանման սեփական ձևակերպումը:

Բանալի բառեր՝ Ռաֆայել Լեմկին, հանցագործությունների հանցագործություն, բարբարոսություն, վանդալիզմ, «անանուն հանցագործություն», ցեղասպանություն, Օսմանյան կայսրություն, «Völkermord», «folkmord» եզրույթներ:

Հոդվածը ներկայացվել է՝ 02.08.2022: Ընդունվել է տպագրության՝ 16.10.2022:
The article was submitted on 02.08.2022 and accepted for publication on 16.10.2022.
Статья поступила 02.08.2022 и была принята к публикации 16.10.2022.

Ինչպես հղել՝ Նարեկ Մ. Պողոսյան, ««Անանուն հանցագործություն». դիտարկումներ «ցեղասպանություն» եզրույթի նախատիպի շուրջ» *Ցեղասպանագիտական հանդես* 10, no. 2 (2022), 9-25:
How to cite: Narek M. Poghosyan, "'A Crime without a Name': Some Observations on the Prototype of the Term Genocide," *Ts'eghaspanagitakan handes* 10, no. 2 (2022): 9-25.
Как ссылаться: Нарек М. Погосян, "'Преступление без имени': некоторые наблюдения о прототипе термина геноцид," *Цехаспанагитакан андес* 10, no. 2 (2022): 9-25.

Ներածություն

Իրավաբան Ռաֆայել Լեմկինի կողմից *ցեղասպանություն* (Genocide) եզրույթի ստեղծումը ցեղասպանագիտությանն առնչվող ամենաշատ քննարկվող թեմաներից մեկն է: Էթնիկական, կրոնական և ռասայական խմբերին ոչնչացնելու մտադրության առկայությունը ցեղասպանությունն առանձնացնում է այլ միջազգային հանցագործություններից, և այդ իսկ պատճառով այն համարվում է առանձնակի ծանրության հանցագործություն և հիշատակվում որպես հանցագործությունների հանցագործություն (crime of crimes)[1]:

Ցեղասպանություն (genocide) եզրույթի հեղինակ Լեմկինը ևս ներկայացնում է, որ ցեղասպանությունն իր բնույթով հանցագործությունների հանցագործություն է, քանի որ այն ուղղված է քաղաքակրթության հիմքերի ու ազգերի ընտանիքների շահերի դեմ[2]: Այսինքն՝ ցեղասպանության խնդիրը միայն որևէ ազգի կամ պետության հարցը չէ. այն համամարդկային նշանակություն ունի: Եվ դրանով է պայմանավորված, որ ցեղասպանությունը շատ հաճախ որակվում է նաև որպես մարդկության դեմ ուղղված ծանրագույն հանցագործություն[3]:

Ուստի պատահական չէ, որ նույնիսկ ներկայումս տեղի ունեցող իրադարձությունների, մասնավորապես՝ զանգվածային սպանությունների շուրջ բանավեճերը շարունակվում են այն համատեքստում, թե արդյոք դրանք կարելի է բնորոշել որպես ցեղասպանություն, թե՝ ոչ: Ընթացիկ միջազգային գործընթացներում շատ են այն դեպքերը, երբ ցեղասպանության կանխարգելման ու դատապարտման թեման ավելի շատ դիտարկվում է քաղաքական շահերի տեսանկյունից, իսկ իրավական և մարդասիրական նշանակությունը երկրորդական պլան է մղվում:

Օրինակ՝ որպես հատուկ միջամտություն ունենալու կամ ռազմական գործողություններ սկսելու հիմք կարող է ծառայել ցեղասպանության վտանգից փրկելու անհրաժեշտության հիշատակումը: Կամ ռազմական գործողությունների ընթացքում ցեղասպանության իրագործման մասին տարբեր մեղադրանքներ են հնչում, որոնք հետո չեն հաստատվում:

Ցեղասպանության թեման անգամ շահարկվում է հենց ժխտողականությունն արդարացնելու համար: Օրինակ՝ Թուրքիայի կողմից Հայոց ցեղասպանությունը ժխտելու դիրքորոշման շրջանակներում կիրառվում է Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած պետությունների նկատմամբ այն մեղադրանքների հնչեցումը, թե այդ երկրներն առաջին հերթին պետք է առերեսվեն սեփական պատմությանը, քանի որ պատմության ընթացքում ցեղասպանություն են իրագործել:

Միևնույն ժամանակ, Հայոց ցեղասպանության պատմական իրողությունը ժխտելու առանցքային թեզերից է դարձել այն պնդումը, թե *ցեղասպանություն* (genocide)եզրույթը

---

1 Robert Cryer, Håkan Friman, Darryl Robinson, Elizabeth Wilmshurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 203.

2 AJHS, Raphael Lemkin Collection, P-154, Box 7, folder 3, Stop Genocide Now, 4.

3 Samuel Totten, *Teaching and Learning About Genocide and Crimes Against Humanity: Fundamental Issues and Pedagogical Approaches* (Charlotte, NC: IAP, 2019), 33.

գոյություն չի ունեցել մինչև 1944 թ., իսկ դրանով բնորոշվող հանցագործությունը առավել կոնկրետ սահմանվել է 1948 թ. «Ցեղասպանություն հանցագործությունը կանխարգելելու և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայով[4]:

Սակայն ցեղասպանության շուրջ ժխտողականների շահարկումներին տեղիք չտալու համար նախ պետք է հասկանալ, թե որտեղից են գալիս այդ հանցագործության բնորոշման ակունքները, որոնք են եզրույթը ձևակերպելուն ու հանցագործությունը սահմանելուն նպաստած պատմական նախադրյալները:

Բարբարոսություն և վանդալիզմ

Հայտնի է, որ 1933 թ. տեղի ունեցած Մադրիդի կոնֆերանսում Լեմկինը ներկայացրել էր *բարբարոսություն* (barbarity) և *վանդալիզմ* (vandalism) հանցագործությունների վերաբերյալ սահմանումներ, որոնց հիման վրա նա առաջարկում էր կազմել բազմակողմ կոնվենցիա, որով մարդկային խմբերի ոչնչացումը դիտարկվելու էր որպես միջազգային հանցագործություն: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ այս երկու եզրույթի հեղինակը Լեմկինը չէր:

Բարբարոսություն եզրույթը ծագել է հունարենից՝ *βάρβαρος* (հոգնակին՝ «βάρβαροι»՝ «barbaros»): Հին Հունաստանում հույներն այդ եզրույթն օգտագործում էին նկարագրելու ոչ միայն նրանց, որոնք չէին խոսում հունարեն և չէին հետևում դասական հունական սովորույթներին, այլև հունական աշխարհի ծայրամասային հույն բնակիչներին, որոնք ունեին յուրահատուկ բարբառներ[5]: Հույն պատմիչ Հերոդոտոսն առաջինն էր, որ տալիս է այդ եզրույթի բացատրությունը[6]:

Բարբարոսություն եզրույթը ընդունելություն է գտնում նաև Հին Հռոմում և հռոմեացիներն այն օգտագործում էին ոչ հռոմեացի ժողովուրդներին ու ցեղերին բնորոշելիս, ինչպիսիք են, օրինակ, բերբերները, գերմանացիները, կելտերը, իբերացիները, թրակիացիները, իլիրիացիները, սարմատները և այլք: Իսկ արդեն Հռոմեական կայսրության վերջին շրջանում *բարբարոս* բառի միջոցով նկատի էին առնվում բոլոր այն օտարերկրացիները, որոնք չունեին հունական և հռոմեական ավանդույթներ, և հատկապես այն ցեղերը, որոնք հարձակումներ էին գործում Հռոմի սահմանների վրա: Ավելի ուշ գիտնականներն ընդլայնեցին այս բառի կիրառության սահմանները՝ այն օգտագործելով արտաքին թշնամիների կողմից «քաղաքակրթություններ» համարվող մշակույթների վրա հարձակումները բնորոշելիս[7]:

---

4 Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, "The Armenian Allegation of Genocide: The issue and the facts," https://www.mfa.gov.tr/the-armenian-allegation-of-genocide-the-issue-and-the-facts.en.mfa, դիտվել է՝ 07.07.2022:

5 Filos Panagiotis, "The Dialectal Variety of Epirus," in *Studies in Ancient Greek Dialects: From Central Greece to the Black Sea,* eds. Emilio Crespo, Georgios Giannakis and Panagiotis Filos (Berlin: De Gruyter, 2017), 218.

6 Jan Willem van Henten, "Martyrdom, Jesus' Passion and Barbarism," in *Violence, Scripture, and Textual Practice in Early Judaism and Christianity*, eds. Ra'anan S. Boustan, Alex P. Jassen and Calvin J. Roetzel (Leiden/Boston: Brill, 2010), 238.

7 Sarah Pruitt, "Where did the word "barbarian" come from?," https://www.history.com/

Իսկ, ընդհանուր առմամբ, *բարբարոս* բառն ամենահաճախն օգտագործվում է մի գործողություն նկարագրելիս, որը կա՛մ դաժան է, կա՛մ վայրենության աստիճանի է հասնում, կա՛մ էլ պարզունակ և ոչ քաղաքակիրթ նշանակությունն ունի, իսկ բարբարոսն այն անձն է, որը կատարում է նման գործողություններ կամ ցուցադրում է նման հատկանիշներ: Այսինքն՝ այս եզրույթը հեռացել է իր սկզբնական իմաստից, և փոխաբերական իմաստով *բարբարոսներ* անվանման ներքո հասկացվում են տգետ, կոպիտ, դաժան և մշակութային արժեքները քանդող մարդիկ: Թերևս դրանով է պայմանավորված, որ Լեմկինը հենց այս եզրույթն ընտրեց: Բարբարոսություն հանցագործությունը նա սահմանում էր որպես գործողություն, որը կատարվում է մարդու կյանքի դեմ՝ մտադրություն ունենալով ոչնչացնելու որոշակի ազգային, կրոնական կամ սոցիալական խմբի[8]:

Վանդալիզմ եզրույթի միջոցով որակվում է այն գործողությունը, որը ներառում է անձնական կամ հանրային սեփականությունը դիտավորյալ կամ առանց հիմնավոր պատճառի վնասումը կամ ոչնչացումը[9]: Այս եզրույթը կապված է *վանդալ* կոչվող արևելագերմանական ցեղախմբի անվանման հետ, որոնք ավերեցին Գալիան, Իսպանիան և Հյուսիսային Աֆրիկան ու 455 թ. կողոպտեցին Հռոմը: Վանդալների լատիներեն անվանումը *vandalus* էր, որն ընկած է նաև Անդալուսիայի՝ Իսպանիայի ամենահարավային շրջանի անվանման հիմքում: Հռոմեացիները վանդալներին հաղթեցին միայն 533 թ. Տրկամարումի ճակատամարտում, և նրանք բնորոշվեցին որպես ցանկացած գեղեցիկ կամ պահպանման արժանի արժեքների ոչնչացնողներ[10]:

Հետաքրքրական է, որ Լուսավորության դարաշրջանում (17-18-րդ դարեր) Հռոմը իդեալականացվում էր, իսկ գոթերն ու վանդալները մեղադրվում էին նրա կործանման մեջ: Արդեն 1794 թ. ֆրանսիացի եպիսկոպոս Գրեգուար դը Բլուան կիրառեց *վանդալիզմ* (vandalisme) ձևակերպումը՝ նկատի ունենալով ֆրանսիական հեղափոխությունից հետո արվեստի գործերի համատարած ոչնչացումը: Ամիսների ընթացքում լրագրողների կողմից այս եզրույթն ընդունելություն գտավ ամբողջ Եվրոպայում, և 1798 թ. այն ամրագրվեց «Dictionnaire de l'Académie Française»-ում (Ֆրանսիական ակադեմիայի բառարան), իսկ 19-րդ դարի սկզբին արդեն համընդհանուր ձևով կիրառվում էր եվրոպական շատ լեզուներում[11]:

Թերևս նկատի ունենալով այս ամենը՝ Լեմկինը կիրառեց *վանդալիզմ* եզրույթը՝

---

news/where-did-the-word-barbarian-come-from#:~:text=The%20ancient%20Greek%20word%20%E2%80%9Cb%C3%A1rbaros,%E2%80%9D%20which%20means%20%E2%80%9Cstammering.%E2%80%9D, դիտվել է՝ 28.05.2022:

8 Raphael Lemkin, "Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations," Special Report presented to the 5th Conference for the Unification of Penal Law in Madrid (14 -20 October 1933), http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm, դիտվել է՝ 28.05.2022:

9 Տե՛ս, https://www.lexico.com/en/definition/vandalism, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/vandalism, դիտվել է՝ 28.05.2022:

10 Julia Cresswell, *Oxford Dictionary of Word Origins* (Oxford: Oxford University Press), 472.

11 Andy Merrills and Richard Miles, *The Vandals* (Chichester, Malden, Wiley-Blackwell: John Wiley & Sons, 2010), 9-10.

նոր հանցագործության մասին իր առաջարկությունը Մադրիդի կոնֆերանսում ներկայացնելու համար, որտեղ նա նկարագրում էր մշակույթի և արվեստի այն գործերի ոչնչացումը, որոնցում բացահայտվում են գիտության, արվեստի և գրականության ոլորտներում հավաքականության եզակի հանճարն ու ձեռքբերումը: Նա նշում էր, որ ցանկացած հավաքականության ներդրում համաշխարհային մշակույթի մեջ կազմում է ողջ մարդկության հարստությունը, նույնիսկ այն դեպքում, երբ դրսևորում է յուրահատուկ հատկանիշներ: Ուստի, ըստ նրա, ամեն մի ազգի արվեստի գործի ոչնչացումը պետք է դիտարկել որպես համաշխարհային մշակույթի դեմ ուղղված վանդալիզմի գործողություն, քանի որ ողջ մարդկությունը դրա հետևանքով կորուստ է կրում[12]:

Լեմկինի առաջարկները 1933 թ. Մադրիդի կոնֆերանսում ընդունելություն չգտան[13]: Սակայն նա շարունակում է մասնակցել միջազգային իրավական կոնֆերանսների՝ մեկնելով Բուդապեշտ, Կոպենհագեն, Փարիզ, Ամստերդամ և Կահիրե, հանդիպելով իրավաբան գործընկերներին ու հանդես գալով զեկուցումներով: Նա կրկին ներկայացնում էր իր առաջարկները, որոնք, սակայն, որևէ էական ազդեցություն չունեցան:[14]: Հետագայում Լեմկինն այդ անհաջողությունը բացատրում էր նաև նրանով, որ իրավաբան մասնագետները պնդում էին, թե այդ հանցագործությունները շատ հազվադեպ են տեղի ունենում, որպեսզի այդ ուղղությամբ օրենսդրություն ընդունելու անհրաժեշտություն լինի[15]:

Այս ամենով հանդերձ՝ Լեմկինը շարունակում է իր գործունեությունը էթնիկ, կրոնական և ռասայական խմբերի ոչնչացումը որպես առանձին միջազգային հանցագործություն սահմանելու ուղղությամբ: Եվ հետաքրքրական է, որ նույնիսկ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում նա չէր հրաժարվել բարբարոսություն և վանդալիզմ հանցագործությունների մասին իր առաջարկներից: 1942 թ. մայիսին Հյուսիսային Կարոլինայի իրավաբանների ասոցիացիային ուղղված ելույթում Լեմկինն անգամ պնդում էր, որ իր մադրիդյան առաջարկների ընդունումը կօգներ կանխարգելելու պատերազմը[16]:

1942 թ. հունիսին, երբ ԱՄՆ Տնտեսական պատերազմի խորհրդի (Board of Economic Warfare)[17] կողմից գլխավոր խորհրդական աշխատելու հրավեր է ստանում,

12 Lemkin, “Acts Constituting.”

13 Brendan January, *Genocide: Modern Crimes Against Humanity* (Minneapolis: Twenty-First Century Books, 2007), 25.

14 William Korey, “Lemkin’s Passion: Origin and Fulfillment,” in *Rafał Lemkin: A Hero of Humankind*, ed. Agnieszka Bieńczyk-Missala and Sławomir Dębski, (Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010), 79.

15 William Schabas, *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 30.

16 Raffael Scheck, “Raphaël Lemkin’s Derivation of Genocide from His Analysis of Nazi-Occupied Europe,” *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 13, no. 1 (2019): 124, https://doi.org/10.5038/1911-9933.13.1.1584124.

17 Ֆրանկլին Դ. Ռուզվելտի կողմից 1941 թ. ձևավորված մարմին՝ միջազգային տնտեսական և պաշտպանական քաղաքականությունը համակարգելու համար:

Լեմկինն անմիջապես ընդունում է այն: Խորհրդի նախագահն այդ ժամանակ ԱՄՆ փոխնախագահ Հենրի Ուոլեսն էր: Ուստի Լեմկինը հնարավորություն է ստանում «Բարբարոսությունը և վանդալիզմն արգելելու մասին» միջազգային պայմանագրի՝ մեկ էջանոց իր առաջարկով դիմել ԱՄՆ նախագահ Ֆրանկլին Ռուզվելտին[18]: Ռուզվելտը դրական պատասխան է տալիս, բայց քանի որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն իր թեժ փուլում էր, միջազգային պայմանագրի ձևավորման աշխատանքը տեղի է ունենում միայն մի քանի տարի հետո[19]: Ռուզվելտը հորդորում էր նրան համբերություն ունենալ, սակայն Լեմկինն իր արձագանքում չէր թաքցնում դժգոհությունը՝ ինքնակենսագրականում նշելով. «Երբ պարանն արդեն զոհի վզին է, և խեղդամահ լինելը մոտ է, արդյո՞ք «համբերություն» բառը վիրավորանք չէ բանականության և բնության համար»[20]:

Եվ ուշագրավ է, որ հենց այս նույն ժամանակ՝ 1942-1944 թթ., Լեմկինն աշխատում էր «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատության վրա[21]: 1944 թ. նոյեմբերին Միջազգային խաղաղության Քառնեգի հիմնադրամը հրապարակեց այդ աշխատությունը, որում Լեմկինը բարբարոսություն և վանդալիզմ հանցագործությունների փոխարեն ներկայացնում է *ցեղասպանություն* (genocide) եզրույթը: «Ցեղասպանություն ասելով՝ նկատի ունենք ազգի կամ էթնիկ խմբի ոչնչացումը: Այս նոր բառը ստեղծվել է հունական *genos* բառից (ռասա, ցեղ) և լատիներեն *cide* (սպանել)»,– գրում է Լեմկինը[22]:

Մասնագիտացած լինելով նաև լեզվաբանության մեջ[23]՝ Լեմկինը թերևս հավատում էր բառի, խոսքի ուժին և իր լեզվաբանական գիտելիքներն օգտագործում է՝ փորձելով կարճ և սարսափեցնող *ցեղասպանություն* եզրույթով ցնցել ունկնդիրներին: Ակնկալվում էր, որ այն ավելի մեծ ազդեցություն պետք է ունենար, քան «բարբարոսության և վանդալիզմի հանցագործությունները»:

Հետաքրքրականն այն է, որ, նոր եզրույթի ստեղծմամբ, Լեմկինը հրաժարվում է *բարբարոսություն* և *վանդալիզմ* հանցագործությունների մասին իր առաջարկներից: Այդ մասին է վկայում այն հանգամանքը, որ 1946 թ. իր գրած հոդվածում փորձում է ներկայացնել, թե նախքան իր կողմից ցեղասպանություն հանցագործությունը սահմանելը, այն նույնիսկ անուն չուներ, և Չերչիլի կողմից այդ հան-

18 Paul R. Bartrop, *Modern Genocide: A Documentary and Reference Guide* (Santa Barbara, CA: ABC-CLIO, 2019), 6.

19 Paul Bartrop, *Genocide: The Basics* (London and New York: Routledge, 2015), 2.

20 Raphael Lemkin, *Totally Unofficial: The Autobiography of Raphael Lemkin*, ed. Donna-Lee Frieze (New Haven: Yale University Press, 2013), 115.

21 Steven L. Jacobs, "Raphael Lemkin," in *Encyclopedia of Human Rights*, ed. David P Forsythe (Oxford/New York: Oxford University Press, 2009), 425.

22 Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*(Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), 79.

23 Լեմկինը դեռևս 21 տարեկանում լեզվաբանություն էր ուսումնասիրել Լվովի համալսարանում և վաղ տարիքից տիրապետում էր լեհերենին, գերմաներենին, ռուսերենին, ֆրանսերենին, իտալերենին, իդիշին և եբրայերենին: Samantha Power, *"A Problem from Hell": America and the Age of Genocide* (New York: Basic Books, 2002), 21.

ցագործությունն անվանվում էր «անանուն հանցագործություն»[24]: Այսինքն՝ Լեմկինը *ցեղասպանություն* եզրույթի ստեղծումը փորձում է հիմնավորել այդ հանցագործության բնորոշման բացակայությամբ: Եվ այդպես *genocide* բառն սկսեցին թարգմանել և կիրառել նաև այլ լեզուներում:

Ցեղասպանություն եզրույթի ստեղծումը

Այս համատեքստում ամենակարևոր հարցն այն է, թե արդյոք հանցագործությունն անանո՞ւն էր, ինչպես ներկայացնում է Լեմկինը, թե՞ ցեղասպանության վերաբերյալ բնորոշումներ արդեն իսկ կային անգամ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում և դրանից առաջ՝ նախքան 1941 թ. օգոստոսին Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Ուինսթոն Չերչիլը ռադիո հեռարձակմամբ կհայտարարեր, թե «ականատես ենք մի հանցագործության, որն անուն չունի»[25]:

Դեռևս Հայոց ցեղասպանության իրագործման ժամանակ հայերի դեմ Օսմանյան կայսրության գործողությունները որակվել էին որպես հանցագործություն: Անգլիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը 1915թ. մայիսի 24-ի համատեղ հռչակագրում այն բնորոշում էին «Մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն» (crime against humanity) եզրույթով[26]: Իսկ, օրինակ, Օսմանյան կայսրությունում ԱՄՆ դեսպան Հենրի Մորգենթաուն նշում էր. «Ես խորապես համոզված եմ, որ սա դարերի ամենամեծ հանցագործությունն է»[27]:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ փաստերը ցույց են տալիս, թե հայերի դեմ Օսմանյան կայսրության կատարած գործողություններն արդեն իսկ ստացել էին *ցեղասպանություն* բնորոշումը: Դրանցում նախքան *ցեղասպանություն* եզրույթի ստեղծումը առկա էր ժողովրդի և ցեղի սպանության մասին ձևակերպումը: Եվ ուշագրավն այն է, որ այդպիսի ձևակերպումները սկսվել են կիրառվել դեռևս նախքան 1915 թ.՝ 1894-1896 թթ. հայերի զանգվածային ջարդերի կամ Համիդյան կոտորածների ժամանակ:

Պատահական չէ, որ ցեղասպանություն եզրույթի գերմանական տարբերակը՝ *Völkermord* եզրույթը (գերմաներենից *Volk* թարգմանվում է ժողովուրդ, ազգ, և *Mord՝* սպանություն), Գերմանիայի քրիստոնեական ամսագրերում հիշատակվում էր դեռևս 1896 թ.: Գերմանացի բողոքական աստվածաբան, Հալլե Վիտտենբերգի համալսարանի պրոֆեսոր Վիլլիբալդ Բայշլագը «Deutsch-evangelische blätter» ամսագրում 1896 թ. սկզբին գրում է. «Այլևս հնարավոր չէ ժխտել, որ մի քանի տարվա

---

24 Raphael Lemkin, "Genocide," *American Scholar* 15, no. 2 (1946): 227-230, http://www.preventgenocide.org/lemkin/americanscholar1946.htm.

25 John Heidenrich, *How to Prevent Genocide: A Guide for Policymakers, Scholars, and the Concerned Citizen* (Westport, CT: Praeger Publishers, 2001), 3.

26 Վիգեն Քոչարյան, *Հայոց ցեղասպանությունը միջազգային իրավական փաստաթղթերում* (Երևան, հեղ. հրատ., 2014), 8:

27 Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (Providence and Oxford: Berghahn Books, 2003), 421.

ընթացքում թուրքական կառավարությունը և բնակչությունն արյունոտ փորձ են կիրառել, որը մոտ է *Völkermord*-ի փորձին»[28]:

Նշենք, որ *Völkermord* եզրույթը ձևակերպել է 1831 թ. գերմանացի բանաստեղծ կոմս Պլատեն-Հալերմյունդին. նա այն կիրառել է ռուսների կողմից լեհական հեղափոխությունը դաժանորեն ճնշելու գործողությունները նկարագրելու համար[29]: Հետաքրքրական է նաև, որ Եվրոպայում աքսորի մեջ գտնվող առաջատար երիտթուրքերից Մուսթաֆա Ռեզիկը 1899 թ. դատապարտեց օսմանյան սուլթանի գործողությունները՝ նրա իշխանությունը բնութագրելով *volkmörderischen Regierung* (ցեղասպան կառավարություն) գերմանական ձևակերպման միջոցով: Ընդ որում՝ նա օսմանյան իշխանությունների ցեղասպանական գործողություններին էր ներառում նաև հայերի կոտորածները[30]:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ հայերի դեմ Օսմանյան կայսրության կատարած գործողությունները բնորոշելու համար գերմանացի դիվանագետներն օգտագործում էին հենց *Völkermord* եզրույթը[31]: 1919 թ. գերմանացի հասարակական գործիչ, հոգևորական և արևելագետ Յոհաննես Լեփսիուսը իր վերախմբագրած «Հայ ժողովրդի մահվան ճանապարհը» **զեկուցման** նախաբանում գրում էր. «Որքան էլ մեր երկրում վատ թվա մեր դժբախտությունը, չի կարող համեմատվել այս *Völkermord*-ի հետ, որը երիտթուրքերի խղճի վրա է»[32]: Եվ մինչև հիմա էլ գերմաներենում ցեղասպանության բնորոշման համար կիրառվում է հենց *Völkermord* բառը:

Իսկ փաստերը վկայում են, որ Լեմկինը ոչ միայն տեղյակ էր այս եզրույթի գոյությանը, այլև անհրաժեշտության դեպքում հենց ինքն էլ օգտագործում էր այն: Նա անգամ *Völkermord* գերմաներեն տարբերակը համարժեք է համարել *ցեղասպանություն* եզրույթին: Դրանով է պայմանավորված, որ «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» գրքի IX գլխի գերմաներեն տարբերակում Լեմկինը *ցեղասպանություն* (Genocidium) եզրույթն ավելի հասկանալի դարձնելու համար որպես դրան համարժեք արտահայտություն փակագծում նշում է նաև *Völkermord* եզրույթը[33]:

---

28 Stefan Ihrig, *Justifying Genocide: Germany and the Armenians from Bismarck to Hitler* (Cambridge, MA and London: Harvard University Press, 2016), 55.

29 Kurt Jonassohn and Karin Solveig Bjo.rnson, *Genocide and Gross Human Rights Violations: In Comparative Perspective* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1998), 140.

30 Matthias Bjørnlund, "'The Big Death': Finding Precise Terminology for the Murder of the Armenian People," 23 April 2015, *The Armenian Mirror-Spectator*, https://mirrorspectator.com/2015/04/23/the-big-death-finding-precise-terminology-for-the-murder-of-the-armenian-people/#_edn2.

31 Wolfgang Gust (ed.), *The Armenian Genocide: Evidence from the German Foreign Office Archives, 1915-1916* (New York and Oxford: Berghahn Books, 2014), 126.

32 Hans-Lukas Kieser, "Johannes Lepsius: theologian, humanitarian activist and historian of "Völkermord": an approach to a German biography (1858-1926)," in *Logos im Dialogos: Auf der Suche nach der Orthodoxie*, eds. Anna Briskina, Armenuhi Drost-Abgarjan and Axel Meissner (Berlin: LIT Verlag Münster, 2011), 225.

33 AJHS, Raphael Lemkin Collection, P-154, Box 5, Folder 8, "Axis Rule in Occupied Europe," by Lemkin, Chapter 9 of Manuscript (German) on Genocide, 1944, 1.

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ ցեղասպանության հանցագործությունը բնորոշելու նպատակով Լեմկինը դիտարկել է *Völkermord* պատրաստի տարբերակը, սակայն փորձել է ստեղծել նոր եզրույթ:

Ուշագրավ է, որ գերմաներենում *Völkermord* եզրույթը մինչև այսօր էլ կիրառվում է ցեղասպանություն երևույթը բնութագրելու համար: Ուստի դրանով է պայմանավորված, որ Գերմանիայի Դաշնության Բունդեսթագի կողմից Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչելու մասին 2016 թ. հունիսի 2-ին ընդունված բանաձևում[34] միայն *Völkermord* եզրույթն է օգտագործվում, և որևէ հիշատակում չկա *ցեղասպանություն* եզրույթի վերաբերյալ: Իսկ մինչ այդ՝ 2015 թ. ապրիլի 23-ին, Գերմանիայի նախագահ Յոահիմ Գաուկը Օսմանյան կայսրությունում հայերի կոտորածներն անվանել էր ցեղասպանություն՝ օգտագործելով *Völkermord* եզրույթը, ինչպես նաև նշել, որ հայ ժողովուրդը զոհ է գնացել Օսմանյան կայսրության ցեղասպանական դինամիկային՝ օգտագործելով *genozidale Dynamik* ձևակերպումը[35]:

Նախքան Լեմկինի կողմից եզրույթի ստեղծումը, կիրառվել է նաև ցեղասպանու-թյան շվեդերեն համարժեքը՝ *Folkmord*: Կովկաս կատարած ճանապարհորդությունից հետո շվեդ գրող և միսիոներ Մարիա Անհոլմը 1906 թ. գրում է «Det dödsdömda folkets saga» (Դատապարտված մարդկանց պատմությունը) գիրքը, որտեղ նա խոսում է 1894-1896 թթ. հայերի դեմ Համիդյան կոտորածների մասին: Եվ համարվում է, որ նա առաջինն էր Շվեդիայում, ով օգտագործեց *folkmord* եզրույթը: Անհոլմը մասնավորապես նշում է. «Հայաստանի հեքիաթը գրված է արյունով և արցունքներով: Ցեղասպանությունը (folkmord), որին մենք ականատես եղանք, արյունահեղ մեծ դրամայի միայն վերջին գործողությունն է, հավատքի և ազատության համար դարավոր ճակատամարտի ավարտը... Մինչև այսօր հայը մահանում է իր հավատքի համար»[36]:

Ուշագրավ է, որ շվեդ քաղաքական գործիչ Կառլ Յալմար Բրանթինգը, որը 1920-1925 թթ. զբաղեցրել է Շվեդիայի վարչապետի պաշտոնը, 1917 թ. մարտի 26-ին Ստոկհոլմում տեղի ունեցած հանրահավաքի ժամանակ օգտագործել է *folkmord* բառը՝ հայության հալածանքները որակելով «կազմակերպված և համակարգված ցեղասպանություն. ավելի դաժան, քան այն, ինչ երբևէ տեսել են Եվրոպայում»[37]: 2010 թ. մարտի 11-ին Շվեդիայի խորհրդարանի՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման մասին բանաձևում հատուկ ընդգծվում է, որ Բրանթինգը հենց առաջին մարդն է, որը Լեմկինից վաղ օգտագործել է *ցեղասպանություն* բառը (folkmord)[38]:

---

34 Deutscher Bundestag, "Erinnerung und Gedenken an den Völkermord an den Armeniern und anderen christlichen Minderheiten in den Jahren 1915 und 1916," https://dserver.bundestag.de/btd/18/086/1808613.pdf.

35 Joachim Gauck "Worte des Gedenkens im Anschluss an den ökumenischen Gottesdienst anlässlich der Erinnerung an den Völkermord an Armeniern, Aramäern und Pontos-Griechen," 23 April 2015, https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2015/04/150423-Gedenken-Armenier.html, դիտվել է՝ 07.07.2022:

36 Maria Anholm, *Det dödsdömda folkets saga* (Stockholm: Aktienbolaget Ljus, 1906), 3.

37 Vahagn Avedian (ed.), *Armeniska Folkmordet 1915: Frågor och svar. Armeniska riksförbundet i Sverige* (Lund: Lund University, 2010), 29-30.

38 Swedish Parliament Resolution, 11 March 2010,

Իսկ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին Օսմանյան կայսրությունում Շվեդիայի ռազմական կցորդ Էյնար աֆ Վիրսենը, որը Հայոց ցեղասպանության ականատեսներից է, 1942 թ. տպագրել է իր հուշագրությունը և Օսմանյան կայսրությունում հայերի ոչնչացման կազմակերպված բնույթին, սպանության մեթոդներին նվիրված հատվածը վերնագրել «Մի ժողովրդի սպանություն» (Mordet på en nation)[39]:

Պետք է նկատի ունենալ, որ նացիստների՝ Լեհաստան ներխուժելուց հետո Լեմկինը այդ երկրից Լիտվայով տեղափոխվում է Շվեդիա: 1940-1941 թթ. ապրում է Ստոկհոլմում և դասավանդում տեղի համալսարանի քոլեջում: Շվեդիայում նա սովորում է շվեդերեն՝ 5 ամիս հետո կարողանալով այդ լեզվով դասախոսել: Շվեդիայում գտնվելու ընթացքում էլ իրավաբանը հասցնում է հավաքել է «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատության համար նյութերի զգալի մասը[40]:

Նշենք նաև, որ նմանատիպ եզրույթ էր կիրառվում նաև Նորվեգիայում: Նորվեգացի գրականության պատմաբան Քրիստեն Քոլին 1917 թ. գրում էր. «Նրանք (թուրքերը – Ն.Պ.), չբավարարվելով մի ամբողջ ժողովրդի իր կացարաններից օտար երկիր վտարելով, սպանեցին և երբեմն նույնիսկ խոշտանգեցին մեծահասակ տղամարդկանց, կողոպտեցին և ստրկության վաճառեցին ամենագրավիչ կանանց ու երեխաներին, իսկ մնացածներին տարան անապատներ կամ ճահիճներ, որտեղ ճնշող մեծամասնությունը պետք է մահանար: Կարդացեք այս *folkemord*-ի (ցեղասպանության) պատմությունը, որը սկսվել է 1915 թ. ապրիլին...»[41]: Նույն թվականին Նորվեգիայում գրող Առնե Գարբորգը, իր հրատարակած օրագրում նկարագրելով Հայոց ցեղասպանությունը, կրկին կիրառում է *folkemord* եզրույթը[42]: 1925 թ. դանիացի մտավորական, լեզվաբան և աշխարհագրագետ Ագե Մայեր Բենեդիկտսենը ևս կիրառում է *folkemord* եզրույթը[43]:

Դեռևս 1943 թ., երբ Լեմկինը չէր հրապարակել «Առանցքի տերությունների կառավարումը բռնազավթված Եվրոպայում» աշխատությունը, իր նամակներից մեկում լեհական դիմադրության ներկայացուցիչ, Լեհաստանի հետախուզական ծառայության անդամ Կրիշտինա Վիտուշկան Լեհաստանում գերմանական վայրագությունները նկարագրում է որպես սառնասիրտ ցեղասպանություն: Նա օգտագործում է գերմաներեն *Völkermord* և լեհերեն *ludobójstwo* բառերը, որոնք նույնիսկ պատերազմից առաջ էին կիրառվում[44]: *Ludo* բառը լեհերեն նշանակում է ժողովուրդ,

---

http://www.genocide-museum.am/eng/Sweden_Parliament_Resolution.php, դիտվել է՝ 07.07.2022:

39 Einar af Wirsén, *Minnen från fred och krig* (Stockholm: Bonnier, 1942), 220-226.

40 Mark Klamberg, Raphaël Lemkin in Stockholm – Significance for his Work on "Axis Rule in Occupied Europe," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 13, no 1 (2019): 64-87.

41 Christen Collin, *Verdenskrigen: og det store tidsskifte* (Kristiania, København: Gyldendalske, 1917), 161.

42 Arne Garborg, *Dagbok 1905-1923* (Oslo: H. Aschehoug & Company (W. Nygaard), 1926), 81.

43 Matthias Bjørnlund, "'The Big Death."

44 Krystyna Wituska and Irene Tomaszewski, *Inside a Gestapo Prison: The Letters of Krystyna Wituska, 1942-1944* (Detroit: Wayne State University Press, 2006), xiii.

իսկ *zabójstwo* բառը՝ սպանություն: Լեմկինի կողմից ցեղասպանություն եզրույթի ներկայացումից հետո *ludobójstwo*-ն սկսվեց կիրառվել Լեհաստանում գերմանացի պատերազմական հանցագործների դատավարությունների ժամանակ[45]:

Իսկ Օսմանյան կայսրությունում ԱՄՆ դեսպան Հենրի Մորգենթաուն դեռևս 1918 թ. իր հուշերը շարադրելիս օգտագործել է «The Murder of a Nation» (Մի ազգի սպանություն) անգլերեն ձևակերպումը, որով և վերնագրել է իր գրքի 24-րդ գլուխը[46]: Ուշագրավ է, որ Մորգենթաուի աշխատանքներն առանցքային նշանակություն են ունեցել Լեմկինի համար և մեծապես ազդել են նրա հետագա գործունեության վրա: ԱՄՆ-ում հաստատվելուց հետո, երբ Լեմկինը սկսում է դասավանդել Դյուկի և Յեյլի համալսարաններում, Հիտլերի՝ նոր տարածքներ գրավելու և ժողովուրդներին ոչնչացնելու ծրագրերը բացատրելու համար օրինակներ էր բերում պատմությունից, մասնավորապես ներկայացնում էր, թե ինչպես է Օսմանյան կայսրությունում ԱՄՆ դեսպան Հենրի Մորգենթաուն փորձել փրկել հայ ժողովրդին ցեղասպանությունից[47]:

Պատահական չէ, որ ԱՄՆ 44-րդ նախագահ Բարաք Օբաման 2016 թ. Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օրվա կապակցությամբ հղած իր ուղերձում ընդգծում է Լեմկինի վրա Մորգենթաուի ունեցած յուրահատուկ ազդեցության մասին: «...ԱՄՆ դեսպան սըր Հենրի Մորգենթաուն տագնապի ազդանշան հղեց ԱՄՆ իշխանություններին և օսմանյան ղեկավարությանը՝ փորձելով դադարեցնել բռնությունները: Մորգենթաուի և նրա նման անձանց ջանքերն առանցքային նշանակություն ունեն ապագայում այդօրինակ վայրագությունները կանխելու գործում, իսկ նրա ժառանգությունն ավելի ուշ իր ազդեցությունը թողեց այնպիսի իրավապաշտպանների աշխատանքի վրա, ինչպիսին էր Ռաֆայել Լեմկինը, որը իր ներդրումն ունեցավ ՄԱԿ-ում մարդու իրավունքների առաջին պայմանագրի ընդունման գործում»,– ասվում է ուղերձում[48]: Եվ այն հանգամանքը, որ ցեղասպանության հայեցակարգը ձևավորելիս Մորգենթաուի ժառանգությունը հատուկ նշանակություն է ունեցել Լեմկինի համար, մեծ անհանգստություն է առաջ բերում ժխտողականների շրջանում[49]:

---

45 Grzegorz Motyka, "Were the Massacres of Poles in Volhynia and Eastern Galicia in 1943–1945 Genocide? A Discussion about the Legal Classification of the 'Anti-Polish Operation' Conducted by the Ukrainian Insurgent Army," in *Social Engineering in Central and South-East Europe in the Twentieth Century Reconsidered*, eds. Grzegorz Motyka, Joanna Szymoniczek, Mariusz Zajączkowski, Piotr Madajczyk, Tomasz Stryjek, Wanda Jarząbek (Warszawa: Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2017), 58.

46 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1918), 301.

47 Նարեկ Պողոսյան, *Հայոց ցեղասպանության խնդիրը Ռաֆայել Լեմկինի ուսումնասիրություններում* (Երևան, ՀՑԹԻ, 2020), 44-45:

48 The White House Office of the Press Secretary, "Statement by the President on Armenian Remembrance Day," April 22, 2016, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/04/22/statement-president-armenian-remembrance-day, դիտվել է՝ 10.05.2022:

49 Buenos T., "Many Genocides of Raphael Lemkin," *Daily Sabah*, September 11, 2014, http://www.dailysabah.com/opinion/2014/09/11/many-genocides-of-raphael-lemkin; Şükrü Server Aya, "Raphael Lemkin›s Armenianism & "G" Witnessing Unfolded!," https://avim.org.tr/Blog/RAPHAEL-LEMKIN-S-ARMENIANISM-G-WITNESSING-UNFOLDED, դիտվել է՝ 08.06.2022:

Ցեղասպանություն եզրույթի համարժեքներն այլ լեզուներում

Նկատենք, որ ցեղասպանությանը համարժեք հունարեն *γενοκτονία* (genoktonia) բառն ունի հին ծագում[50]: *γένος* (genos) բառը հին հունարենում նշանակում է սերունդ, ընտանիք, ազգ, ռասա[51], իսկ *κτονία* (ktonía) բառը՝ սպանել[52]: 20-րդ դարի սկզբին այս եզրը Հունաստանում նախնառաջ կիրառվել է հայերի հալածանքներն Օսմանյան կայսրությունում նկարագրելու համար[53]: Միևնույն ժամանակ, այս եզրույթի միջոցով է հունարենում տրվում *Հունաց ցեղասպանություն* սահմանումը (հունարեն՝ *Γενοκτονία των Ελλήνων, Genoktonia ton Ellinon*), որը ներառում է 1914–1923 թթ. Օսմանյան կայսրությունում հույն բնակչության համակարգված ոչնչացումը[54]:

Հենց *γένος* (genos) հունարեն բառն է, որ Լեմկինն օգտագործել է *genocide* եզրույթը ստեղծելու համար: Ուշագրավ է, որ *κτονία* (ktonía) հունարեն բառը համարժեք է լատիներեն *-cidium* վերջածանցին, որը սպանել նշանակությունն ունի[55], ու Լեմկինն այն ևս օգտագործել է *ցեղասպանություն* եզրույթը ստեղծելիս: Իսկ այն հարցի շուրջ, թե նա գիտեր *γενοκτονία* (genoktonia) բառի մասին, միայն կարելի է ենթադրություններ կատարել:

Ցեղասպանություն բառին կարելի է հանդիպել նաև այլ ժողովուրդների լեզուներում: Օրինակ՝ հարավաֆրիկյան զուլու լեզվում դեռևս 1830-ական թթ. հայտնի դարձավ *izwekufa* բառը[56]: 1810-1828 թթ. Զուլուների թագավորությունն իր բռնապետ առաջնորդ Շակա Զուլուի օրոք իրականացնում է երկրի տարածքի ընդլայնման և այլ ցեղերի ոչնչացման ամենահավակնոտ արշավանքներից մեկը: Նա ստեղծել էր հզոր ռազմական ուժ, որի միջոցով ներկայիս Հարավային Աֆրիկայի և Զիմբաբվեի հսկայական տարածքներն ավերվում են զուլուների բանակի կողմից: Պատմաբան Ադամ Ջոնսն ընդգծում է, որ ավերածությունների ծավալները, զոհերի ոչնչացման գործընթացն այնպիսին էին, որ համեմատաբար քիչ պատմական ապա-ցույցներ են մնացել այդ սարսափների մասին, իսկ վկայությունները մնացել են տարածաշրջանի ժողովուրդների բանավոր ավանդույթներում[57]:

---

50 Jeremy Sarkin, *Colonial Genocide and Reparations Claims in the 21st Century: The Socio-Legal Context of Claims under International Law by the Herero against Germany for Genocide in Namibia, 1904-1908* (Westport, CT: Praeger Security International, 2009), 109.

51 WordSense Dictionary, "γένος," https://www.wordsense.eu/%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CF%82/#Greek, դիտվել է՝ 07.06.2022:

52 WordSense Dictionary, "κτονία," https://www.wordsense.eu/-%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B1/#Greek, դիտվել է՝ 07.06.2022:

53 Sevasti Trubeta, *Physical Anthropology, Race and Eugenics in Greece (1880s-1970s)* (Leiden and Boston: Brill, 2013), 251.

54 "Hellenic (Greek) Genocide," https://www.greece.org/genocide/, դիտվել է՝ 07.06.2022:

55 Glosbe Greek-Latin dictionary, "κτονία in Latin," https://glosbe.com/el/la/-%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B1, դիտվել է՝ 08.06.2022:

56 Jeremy Sarkin, *Colonial Genocide*, 109.

57 Adam Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction* (London/New York: Routledge, 2006), 7.

Պատմաբան Մայքլ Մահոնին նշում է, որ զուլուների բանակի նպատակը ոչ միայն թշնամիների պարտությունն էր, այլև նրանց լիակատար ոչնչացումը: Եվ ոչնչացվածների թվում էին ոչ միայն զինվորները, այլև ռազմագերիները, կանայք, երեխաները և նույնիսկ շները[58]: Մահոնին ժողովուրդների ամբողջական ոչնչացման տեսանկյունից Շակայի գործողությունները բնորոշում է որպես ցեղասպանություն, և նա պատահական չի համարում, որ զուլու լեզվում Շակայի արշավանքները նկարագրելու համար կիրառվել է *izwekufa* եզրույթը, որը կազմված է այդ լեզվով *izwe* (ազգ, ժողովուրդ, քաղաքականություն) և *ukufa* (մահ, մեռնող, մեռնել) բառերից: Եվ այս եզրույթն իր իմաստով ու ստուգաբանությամբ նույնական է ցեղասպանությանը[59]:

Ցեղասպանություն եզրույթի թուրքերեն թարգմանությունը *soykırımı*-ն է, որը կարող է թարգմանվել որպես ցեղի սպանդ, կոտորած: Թուրք գիտնականները, որոնք փորձում են Հայոց ցեղասպանության հետ կապված հարցերով այսպես կոչված երկխոսություն սկսել թուրքական հասարակության մեջ, հաճախ նախընտրում են օգտագործել թուրքերեն *kırım* բառը՝ այդպիսով հեռացնելով ցեղային բաղադրիչը և դրանով իսկ ընդգծելով, որ 1915 թ. ընդամենը տեղի է ունեցել սպանդ, կոտորած: Կամ էլ օգտագործում են *katliam* բառը, որն իր իմաստով մոտավորապես համարժեք է ջարդերին[60]:

1919 թ. հուլիսի 5-ին, երբ Ստամբուլի զինվորական դատարանը հեռակա դատապարում է երիտթուրքերի պարագլուխներին, օգտագործում է *taktil* (կոտորած) բառը, որն օսմանյան թուրքերեն տերմին է, սակայն մի շարք թուրք գիտնականներ այն թարգմանել են ժամանակակից բնորոշմամբ՝ *soykırım* (ցեղասպանություն) բառի միջոցով[61]: Թուրք պրոֆեսոր, սահմանադրական իրավունքի մասնագետ Թարրը Զաֆեր Թունայան դատարանի կողմից Հատուկ կազմակերպության մեղսակցության հարցը դիտարկելիս նպատակահարմար է գտնում կիրառել հենց թուրքական *soykırım* եզրույթը[62]:

Ուշագրավ է, որ Անկարայում ԱՄՆ դեսպանատունը Twitter-ում նախագահ Բարաք Օբամայի՝ 2016 թ. ապրիլքսանչորսյան ուղերձը տարածելիս թարգմանության մեջ կիրառում է ցեղասպանության թուրքական տարբերակը՝ *soykırım* եզրույթը[63]: Նշենք, որ նախագահն իր ելույթում օգտագործել էր Մեծ Եղեռն ձևակերպումը[64]:

---

58 Michael R. Mahoney, "The Zulu Kingdom as a Genocidal and Post-genocidal Society, c. 1810 to the Present," *Journal of Genocide Research* 5, no 2 (2003): 254.

59 Նույն տեղում, 255:

60 Fatma Müge Göçek, "Turkish Historiography and the Unbearable Weight of 1915," in *The Armenian Genocide: Cultural and Ethical Legacies*, ed. Richard Hovannisian (New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 2007), 338.

61 Ben Kiernan, *Blood and Soil: A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur* (New Haven: Yale University Press, 2007), 415.

62 Vahakn N. Dadrian and Taner Akçam, *Judgment at Istanbul: The Armenian Genocide Trials* (New York: Berghahn Books, 2011), 142.

63 "Ankara's US Embassy Uses 'G' Word when Tweeting Obama's April 24 Statement," *Asbarez*, 26 April 2016, https://asbarez.com/ankaras-us-embassy-uses-g-word-when-tweeting-obamas-april-24-statement/, դիտվել է՝ 13.05.2022:

64 The White House Office of the Press Secretary "Statement by the President on Armenian Remembrance

Երբ Թուրքիայում սոցկայքերի օգտատերերն անմիջապես սկսեցին աղմուկ բարձրացնել այդ բառի օգտագործման առնչությամբ, ԱՄՆ-ի դեսպանատունը շտապեց Twitter-ից հեռացնել տարածված հայտարարությունը: Խոսելով «Daily Sabah» թուրքական թերթի հետ՝ դեսպանատան ներկայացուցիչը նշեց, որ տեղի ունեցածը զուտ թարգմանության սխալ է և ներողություն է հայցում նման զգայուն հարցում թույլ տված սխալի համար[65]: Այս ամենը ևս ցույց է տալիս, որ այլ լեզուներով *ցեղասպանություն* հասկացությունն արտահայտող բառերի նշանակությունը հավասարազոր է ցեղասպանություն եզրույթի կիրառմանը կամ այդպես է ընկալվում:

Իսկ ինչ վերաբերում է այն իրողությանը, որ Լեմկինը *ցեղասպանություն* եզրույթը ստեղծել է համանմանության հիման վրա[66]՝ նկատի առնելով *homicide* (մարդասպանություն) և *fratricide* (եղբայրասպանություն) եզրույթները[67], ապա պետք է նկատել, որ նմանատիպ եզրույթների կիրառումը տեղի է ունեցել Լեմկինից 150 տարի առաջ՝ դեռևս Ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակ: Ֆրանսիացի հեղափոխական Գրակչուս Բաբեֆը 1794 թ. հրապարակեց «La Guerre de la Vendée et le système de dépopulation» (Վանդեայի պատերազմը և դեպոպուլյացիայի համակարգը) գիրքը, որում վերլուծելով Վանդեայի[68] կոտորածների հանգամանքները և դրդապատճառները՝ փորձում էր դրանք սահմանել՝ օգտագործելով այնպիսի եզրույթներ, ինչպիսիք են՝ *populicide*, *plebiscite* և նույնիսկ *nationcide*[69]: Նա ընդգծում էր, որ Փարիզից բնաջնջման պլանով Վանդեա ուղարկվեցին զորքեր՝ սպանելու այդ տարածքում ապրող ազգերին[70]: Իսկ, օրինակ, Ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակաշրջանում հայտնի քաղաքական գործիչ Մերլին դը Թիոնվիլը Մայնցում հորդորում էր Փարիզի իր գործընկերներին մահվան դատապարտել Լյուդովիկոս XVI-ին՝ նրան ծաղրաբար անվանելով *nationcide* (ազգասպանություն)[71]:

Day," 22 April 2016, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2016/04/22/statement-president-armenian-remembrance-day, դիտվել է՝ 13.05.2022:

65 "Huge gaffe from US Embassy, flouts Obama's stance on 1915 events," *Daily Sabah*, 25 April 2016, https://www.dailysabah.com/diplomacy/2016/04/25/huge-gaffe-from-us-embassy-flouts-obamas-stance-on-1915-events.

66 Նշենք, որ համանմանության հիման վրա *ցեղասպանություն* (genocide) եզրույթի հետ մեկտեղ Լեմկինը ներկայացնում է նաև *էթնոցիդ* (ethnocide) բառը՝ նշելով, որ *էթնոցիդ* եզրույթն այլընտրանք է *ցեղասպանություն* հասկացությանը: *Էթնոցիդը* (Ethnocide) բաղկացած է հունարեն *ethnos* (ազգ) և լատիներեն *cide* (սպանել) բառերից: Սակայն ժամանակի ընթացքում *էթնոցիդ* հասկացությունը վերափոխման է ենթարկվել և օգտագործվում է մշակութային ցեղասպանության իմաստով:

67 James Martin, *The Man Who Invented Genocide: The Public Career and Consequences of Raphael Lemkin* (Torrance: Institute for Historical Review, 1984), 3; Raphael Lemkin, "Genocide - A Modern Crime," *Free World* 9, no 4 (1945): 39-43.

68 Խոսքը վանդեական պատերազմների մասին է՝ Ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակաշրջանում Ֆրանսիայի Վանդեա շրջանում տեղի ունեցած 1793-1796 թթ. ռոյալիստական հակահեղափոխության:

69 Stéphane Courtois, "Raphael Lemkin and the Question of Genocide under Communist Regimes," *in Rafał Lemkin: A Hero of Humankind*, ed. Bienczyk-Missala A. and Sławomir Dębski (Warsaw: The Polish Institute of International Affairs, 2010), 127-128.

70 Douglas Irvin-Erickson, *Raphael Lemkin and the Concept of Genocide* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2017), 83.

71 Jordan R. Hayworth, *Revolutionary France's War of Conquest in the Rhineland: Conquering the Natural*

Այսպիսով, փաստերը ցույց են տալիս, որ նախքան Լեմկինի կողմից *ցեղասպանություն* եզրույթի ստեղծումը, ցեղասպանության երևույթը բնորոշվել է տարբեր լեզուներում ցեղի և ժողովրդի սպանություն նշանակող արտահայտություններով, որոնցով հիմնականում նկարագրում էին հայ ժողովրդի դեմ Օսմանյան կայսրության կատարած հանցագործությունները: Այսինքն՝ այդ հանցագործությունն անանուն չէր, ինչպես վկայում է Լեմկինը՝ հղում կատարելով Չերչիլի հայտարարությանը:

Այլ հարց է, որ այդ հանցագործությունն իրավական սահմանում չուներ: Եվ Լեմկինն ի վերջո հրաժարվեց բարբարոսություն և վանդալիզմ հանցագործությունների մասին իր առաջարկներից ու, օգտվելով գոյություն ունեցող ժողովրդի և ցեղի սպանությունը բնորոշող այլ արտահայտություններից, կազմեց *ցեղասպանություն* եզրույթը և փորձեց ներկայացնել այդ հանցագործության իրավական սահմանումը և նկարագրությունը:

"A CRIME WITHOUT A NAME": SOME OBSERVATIONS ON THE ORIGINS OF THE TERM GENOCIDE

Narek M. Poghosyan
Armenian Genocide Museum-Institute Foundation, Armenia

SUMMARY

The article analyzes the historical background of the development of the term genocide by Raphael Lemkin. He tried to justify the need for the creation of the term by the fact that before he defined the crime of genocide, it did not even have a formal name, while Churchill called it "a crime without a name."

However, this research demonstrates that before Churchill declared it "a crime without a name," there were some definitions of genocide during the Second World War and even before that. It is particularly noteworthy that the actions carried out by the Ottoman Empire against the Armenians were already characterized in different languages by expressions meaning the murder of the race or the people.

In other words, although the crime was not anonymous, it had no legal definition. Raphael Lemkin gave his own wording of the crime along with presenting it.

Key words: Raphael Lemkin, the crime of crimes, barbarism, vandalism, "a crime without a name". genocide, "Völkermord," "folkmord."

Frontier, 1792-1797 (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 87.

“ПРЕСТУПЛЕНИЕ БЕЗ ИМЕНИ”: НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ О ПРОТОТИПЕ ТЕРМИНА ГЕНОЦИД

Нарек М. Погосян
Фонд “Музей-Институт Геноцида армян,” Армения

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются исторические предпосылки формулировки термина «геноцид» Рафаэлем Лемкиным. Необходимость создания термина “геноцид” Лемкин пытался обосновать тем, что до того, как он дал определение этому преступлению, оно не имело даже формального названия, а Черчилль называл это преступление “преступлением без имени.”

Но факты показывают, что до того, как Черчилль объявил “преступлением без имени”, существовали определения геноцида во время Второй мировой войны и даже до нее. Особо примечательно, что действия Османской империи против армян уже тогда характеризовались на разных языках выражениями, означающими убийство расы и народа. Иными словами, то преступление не было анонимным, другое дело, что это преступление не имело юридического определения, которому Лемкин пытался дать свою формулировку названия преступления наряду с его представлением.

Ключевые слова: Рафаэль Лемкин, преступление преступлений, варварство, вандализм, «безымянное преступление», геноцид, “Völkermord,” “folkmord”.

REFERENCES

Poghosyan, Narek. *Հայոց ցեղասպանության խնդիրը Ռաֆայել Լեմկինի ուսումնասիրություններում* [The Problem of the Armenian Genocide in the Studies of Raphael Lemkin]. Yerevan: AGMI, 2020;

Qoch’aryan, Vigen. *Հայոց ցեղասպանությունը միջազգային իրավական փաստաթղթերում* [The Armenian Genocide in International Legal Documents]. Yerevan: Author’s Publication, 2014.

Հեղինակի մասին
About the Author
Об авторе

Նարեկ Մ. Պողոսյան, պատմ. գիտ. թեկն., «Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ» հիմնադրամի Համեմատական ցեղասպանագիտության բաժնի գիտաշխատող:

Ուսումնասիրությունների ոլորտները՝ Հայոց ցեղասպանության խնդրի ուսումնասիրությունը Ռաֆայել Լեմկինի կողմից, տեխնոլոգիական առաջընթացը և ցեղասպանության իրագործման ռիսկերը, ցեղասպանությունների առանձին օրինակներ (Բանգլադեշ, Կամբոջա, Թիմոր, Անֆալ և այլն), համեմատական ցեղասպանագիտություն, էլիտիցիդ:

Էլ. փոստի հասցե՝ poghosyan.narek@genocide-museum.am

Narek M. Poghosyan, PhD in History, Researcher at the Comparative Genocide Studies Department, Armenian Genocide Museum-Institute Foundation.

Research fields: the study of the Armenian Genocide by Raphael Lemkin, technological progress and the risks of committing Genocide, other genocides (Bangladesh, Cambodia, Timor, Anfal campaign, etc.), comparative genocide studies, eliticide.

E-mail: poghosyan.narek@genocide-museum.am

Нарек М. Погосян, канд. ист. наук, научный сотрудник Отдела сравнительного геноцидоведения Фонда “Музей-институт Геноцида армян.”

Область исследований – изучение проблемы Геноцида армян Рафаэлем Лемкиным, технологический прогресс и риски совершения геноцида, отдельные примеры геноцидов (Бангладеш, Камбоджа, Тимор, Анфаль и др.), сравнительное изучение геноцидов, элитицид.

Эл. почта: poghosyan.narek@genocide-museum.am